

KARŞILAŞTIRMALI ATASÖZLERİ BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE SOSYO-KÜLTÜREL SÜREKLİLİK VE DEĞİŞME ÜZERİNE TESPİTLER

Özku ÇOBANOĞLU*

Özet: Bu çalışmada Türk Dünyası atasözlerindeki sosyo-kültürel değişimler ve süreklilikler karşılaştırmalı atasözleri bağlamında ele alınmaktadır. Tarihi ve güncel bağlamlarından derlenen atasözleri gösterdikleri dilbilimsel ve halkbilimsel özelliklerine göre tasnif ve tahlil edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk atasözleri, karşılaştırmalı atasözleri, atasözü, karşılaştırmalı Türk dünyası folkloru, Türk dünyasında sosyo-kültürel değişme.

Summary: This article deals with socio-cultural continuity and changes in the proverbs of the Turkic world, in the context of comparative proverb studies. The proverbs which are collected from the historical and contemporary socio-cultural contexts are classified and analyzed, according to their linguistic and folkloristic aspects.

Key words: Turkish proverbs, comparative proverb studies, proverb, comparative Turkic folklore, socio-cultural continuity and changes in the Turkic world.

Hacimlerinin küçüklüğü ve metinlerinin diğer sözlü edebiyat metinleriyle kıyaslandığında göreceli olarak daha yavaş değişebilirliği nedenleriyle olsa gerek, farklı milletlerin atasözlerinin kıyaslanması esasına dayanan, karşılaştırmalı atasözleri araştırmaları binlerce yıllık geçmişiyle en eski mukayeseli folklor araştırma alanıdır denilebilir¹. Folkloristik disiplinin henüz oluşmadığı bu dönemlerde kültürel farklılık ve benzerliklerin ortaya konulmasını amaçlayan bu tür öncül çalışmalar, disiplinin teşekkülünden sonra Archer Taylor'un (1931) ve Wolfrang Mieder'in (1993) çalışmalarında verilen detaylı bilgilerden bir dönem yaygın olarak ele alınmasından sonra, geçen yüzyılın ortalarına doğru eski hızını kaybetme eğilimine girdiği anlaşılmaktadır².

Son yıllarda, Avrupa'da birbirini takip eden (Gheorghe 1986, Grigas 1987, Kusi 1985, Paczolay 1987, Paczolay 1997) gibi çalışmalar ile karşılaştırmalı atasözü araştırmalarının tekrar yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bilimsel araştırmalarda belli tür, tema, yöntem ve paradigmanın belli dönemlerde daha yoğun olarak çalışılması öteden beri bilinen yaygın bir davranış kalıbıdır. Nitekim, Avrupa'da son zamanlarda yoğunlaşan karşılaştırmalı atasözleri araştırmalarının Dan Ben Amos'un (1998: 461) son derece açık bir biçimde vurguladığı gibi "Avrupa Ekonomik Top-

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi.

1 Karşılaştırmalı atasözleri araştırmalarının bilinen en eski örneği Milattan önce 1000 yıllarında Mezopotamya'da kil tabletler üzerine mukayeseli olarak yazılmış olan Sümer-Akad ve Hitit-Akad atasözleridir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Lambert 1960).

2 Söz konusu çalışmaların tenkidi bir tanıtımı ve sistematikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Ben Amos 1998).

luluğu” sürecinden “Avrupa Birliği”ne geçiş sürecinde ortaya çıkmış olması, son derece dikkat çekicidir. Yapılan araştırmaların bir kısmı “Baltık Ülkeleri” gibi Avrupa’nın coğrafi bir bölgesiyle, Alman ve Fransız gibi önde gelen uluslarıyla karşılaştırmayı içermekte veya “Latinlik” gibi tarihsel bir bağa dayalı olarak “Latin Dünyasıyla”, Anglo-Sakson ve Germanik Dünya’lar arasındaki paralellikleri ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmaların büyük bir çoğunluğu ise diğerlerinin de mündemiç bulunduğu “Avrupa” ve “Avrupalılık” (Europeanness) paydasına ve onun tarihsel kökenleri olarak kabul edilen Sanskritçe, İbranice, Eski Yunanca ve Latince’ye³ dayalı örnekler bulmaya bağlı olarak, 28 ile 60 arasında değişen sayıda Avrupa diline ait örnekler bir araya getirilmektedir. Böylece “Avrupalılık” kavramının anlamı, gelenekleri ve özellikle de İncil’e dayalı sosyal değerleri ortak bir “Avrupa kültürü” veya “medeniyeti” (European civilization) kavramsallaştırması ifade edilmektedir⁴. Bazı çalışmalara dahil edilen Arap, Fars, Çin, Japon gibi birkaç kıta dışı ülkenin de “Avrupalı olmayışları”na (non-european) diye yapılan vurgu da, aslında doğrudan doğruya yine kavramsallaştırılmaya çalışılan özellikleriyle bir ve bütün Avrupa’yadır. Küreselleşme olgusunun beraberinde getirdiği kültürel benzerlik ve birlikteliklerin bir araya gelerek muhtemel kültür değişmelerine karşı daha güçlü olma ve evrensel değerler manzumesinde yer alma isteği bu tür karşılaştırmalı atasözleri çalışmalarının temel motive edici unsuru olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Bu bağlamda, Türk dünyasını oluşturan Türk topluluklarının sosyo-kültürel hayatına dair bilgilere ulaşmanın kolaylaşmasından hareketle, Türk Dünyasının tarihsel ve güncel bağlamlarda, ortak kullanımındaki atasözlerini tespiti yönelik bir çalışmada, (Çobanoğlu 2003) yer alan 1000 atasözünün yaklaşık 25.000 örnekle dilbilimsel, ve kültürbilimsel (folkloristik) bakımdan aynıyet taşıdığını tespit etmiş bulunuyoruz. Bu çalışmanın konusunu, Türk dünyasında kullanılan dört atasözünün derlendikleri Türk boylarının “Kamlık”, “Karaylık” veya “Musevîlik”, “Hıristiyanlık” ve “İslamiyet” gibi farklı evrensel dinleri benimsemelerine rağmen, sosyo-kültürel semantik bakımdan taşıdıkları ve zihniyet olarak dışavurdıkları süreklilik ve değişme gösteren unsurların tespiti ile atasözlerinin 1000 yıllık bir zaman dilimi içinde tarihî ve coğrafi olarak gösterdikleri yaygınlık ve sürekliliği örneklemek oluşturmaktadır. Öncelikle zihniyet ve Türk dünyası bağlamında “atasözü” konseptine dair tespitlerimizi açıklamamız konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Bilindiği gibi, zihniyet veya dünya görüşü, “dünyaya ve dünya ilişkilerine içten dışı doğru bir tavır alış”tır. Bu hükmü, Sabri Ülgener’den (1983: 19-21) hareketle, biraz daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, “Herhangi bir fiil ve davranış içten dışı doğru dayalı olduğu motif ve değer hükümleri ile ‘anlaşılabilir’ bir mana muh-

³ Her atasözünün tarihsel arkaplanı ortaya konulurken bu dillerin seçiminde Sanskritçe dilbilimsel, Latince ve Eski Yunanca’yla özellikle Hint-Avrupalı bir dil olmayan İbranice’nin (Hebrew) seçilmesini Dan Ben Amos (1998) doğrudan doğruya dini metinler ve bunlar etrafında örgülenecek olan sosyal değerler bütününe bağlamaktadır. Dahası, Dan Ben Amos (1998: 466) Romantizm ile birlikte Avrupa’da halkbilimi çalışmalarında ana hedef haline gelen Hıristiyanlık öncesi pagan geçmişlerin araştırılmasına tamamen zıt ve ortak Hıristiyan geçmişe yönelen bu yeni araştırma eğilimine ve onun Avrupa Birliği’ne doğru oluşturulan ideolojik yapısına dikkati çekmektedir.

⁴ Avrupa Birliği sürecine yönelik olarak folkloristik ve etnoloji disiplinlerinin “Avrupa Etnolojisi” adıyla yeniden organize edilme çalışmalarına dair daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2002: 32).

tevası taşıdığı kadar” ilgi çekicidir ve iç örgüyü oluşturan bu muhtevaya ‘*zihniyet*’ denilir. Bunun için de söz konusu bütün motif ve değerler toplamının tabanda gerçek bir yapıya yani somut bir davranış temeline dayalı olması şarttır. Bu da yaşama tarzının, kendini bir takım normlarla açıklayışı demektir ki, bu haliyle zihniyet, tavır ve davranışımızın dışavurumunu oluşturduğu oluşun özünde, yapısında olan bir şey olarak belirginleşmekte, fiil ve hareketimizin iç ve öz malı oluşu nedeniyle, onların dokusu dışında değil içinde yer almaktadır.

O halde, toplumun geleneksel ve anonim “zihniyet”inin yahut “dünya görüşünün” oluşması ve pekiştirilmesine yönelik bildirişim olaylarının konu edildiği (Izbul 1982: 148) bağımsız bir sosyal bilim sahası olan folkloristik veya halkbiliminin sosyal grup kimliğinden kaynaklanan ve gruba has anonim zihniyeti yansıtan sanatsal bir ifade biçimi olarak “atasözü” kavramına özel bir değer vermesinin ve yukarıda işaret edilen karşılaştırmalı atasözleri araştırmalarına verilen önemin nedenleri son derece açıktır.

Bu bağlamda, Gazanfer Paşayev’in (1998: 210), V.A. Gordlewski’den (1961: 26, 77) aktardığı, “Atasözleri, Osmanlı Türkü için veya herhangi bir Türk için dedelerinden miras kalan en büyük servettir.” şeklindeki tespiti son derece anlamlı ve dikkat çekicidir. Dahası, Gordlewski, “Bunları, ‘atasözleri’ (slovo otçov) adlandırmakla Türkler, atasözlerine olan münasebetlerini ifade etmişler. Fakat bununla yetinmemiş, dini kutsal hesap ettikleri gibi, atasözlerini de kutsallaştırmışlar” diyerek, Türk ulusu için atasözlerinin önemini açıklaması ve tarihsel bağlamlara dair yaptığı tespitler, bir bakıma atasözlerimizin ilk yaratılış bağlamları ve işlevlerine dair izler taşıması bakımından son derece dikkate değerdir.

Atasözlerinin teşekkülünü ve işlevlerini aydınlatacak veya tarihî yaratılış ve icra bağlamlarına dair en güvenilir bilgi kaynaklarımızdan birisi de Türk sosyo-kültürel yapısında meydana gelmiş “atasözleri” hakkındaki “atasözleri”dir. Nitekim, Oğuznâme’de yer alan atasözü hakkındaki “Atalarsözü Kuran’a girmez yanınca yel yel yarışur.” (Atalar sözü Gur’ana girmez, amma Gur’an yanınca yalınlayın yarışur.) şeklindeki atasözü, yukarıda V.A. Gordlewski’nin işaret ettiği, Türk kültüründe, atasözlerinin adeta dini unsurların kutsallığına benzer bir kutsama sürecinden geçmelerinin en açık delili olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâmiyeti kabul etmiş bir toplum içinde, Kur’an’ın yanısıra toplumsal yapıyı düzenleyip organize etmek hususunda onunla yarışan ve bu konuda meşruiyetinden şüpheye düşülme bir kaynak olarak atasözünün bundan daha ileri bir şekilde kutsanması düşünülemez.

Oğuznâme’nin bir başka nüshasında yer alan, “Atalar sözünü tutmayan yabana atılır, ahirette tamu ehline katılır.” (Oy 1972: 170) şeklindeki atasözü, atasözlerinin buyruklarına uyulmasının gerekliliğini, aksi halde “cehennem” cezasıyla cezalandırılmaya kadar götürmektedir ki bütün bunlar, Rus bilim adamının tespitinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Pek çok diğer kültürden farklı olarak atasözlerinin bu denli dini bir kutsanmayı haiz olarak karşımıza çıkmasının nedenlerini Türk sosyo-kültürel yapısının tarihsel bağlamlarında bulabiliriz. Başlı başına farklı bir araştırma konusu olan bu hususa girmeden, sadece atasözlerinin kökeninde yer alan atalar kültürüyle ilişkisine ve atasözlerinin tarihsel bağlamlarda anayasa hükmündeki Türk töresinin toplumda sosyal ve kültürel düzenlemeler işlevinde olmasından kay-

naklandığına dair bir kanaat oluşturduğu burada belirtilmekle yetinilecektir.

Nitekim, yukarıdaki atasözünde yer alan “atalarsözünü tutmayan yabana atılır” ibaresindeki “yabana atılmak” deyimini günümüzdeki şekliyle “ciddiye alınmamak” ve “kaybetmek”ten ziyade doğrudan doğruya topluluk hayatına uyum sağlamayan ve törenin gereklerini yerine getirmeyen kişinin, tecrit edilerek toplum dışına çıkarılması veya “yaban”a, sürülmesi şeklinde bir cezalandırma olduğunu düşünüyoruz.⁵ Üstelik bu cezalandırmanın hiç de öyle uzun boylu tartışmalara mahal vermeyecek bir şekilde “derhal” gerçekleştirilmesi de yine “Atalar sözü tutmayan ok gibi atılır.” (Başgöz 1998a: 265) şeklindeki bir başka Oğuznâme atasözüyle açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu konudaki fikrimizi destekleyen bir başka atasözü hakkındaki atasözümüz yine Oğuznâme’de yer alan “Atalar sözü tutmayanın yolu ya teke ya büke.” (Soysal 1971: 55) şeklindeki atasözüdür ve burada da yine toplumsal ve kültürel hayatı düzenleyen töre hükümleri konumundaki atasözlerine uyulmaması halinde verilecek cezaların mahiyeti ortaya konulmaktadır; atasözlerini ihlâl eden kişi ya tek başına bırakıldığı tecrit içeren bir hapis cezası olan “teke” ya da toplumun dışına “büke”, yani ormana sürüldüğü bir sürgün cezasına muhatap olacaktır.

Türk mitolojisinde anaerkil dönem sonrası oluşan ataerkil yapıda, günümüzde de anlatılmağa devam eden “Türk Ata”, “Korkut Ata” efsanelerinin örnekleri başta olmak üzere erken mitolojik dönemin kültür kurucu ve köken mitlerinde meydana getirci “kültürel kahraman” (cultural hero) konseptiyle⁶ ilişkili olarak ortaya çıkan “ata” veya “atalarsözü”nün kaynağı olan, ata kültü ve “atalar”ın, İslâmiyet’in kabulüyle birlikte yeni kültürel bağlamın zorlamasıyla oldukça sığ da olsa İslâmleştirildiği görülmektedir. Bu konuda 16. yüzyılın büyük Türk dilcisi Bergamalı Kadri’nin eserinde yer alan “Atalar hakikatşinas kimselerdür. Sözlere hep vakidür. Galiba atalar şol kimselere dirler ki sözlere enbiya ve evliya sözlere benzeye; ekser anların sözlere zarb-ı mesel ola” (Atalay 1946: 36) şeklindeki tanımlayışta yer alan “enbiya ve evliya” sözlere benzetererek sosyo-kültürel hayattaki meşruiyetlerini kabul, söz konusu İslâmlaştırmayı açıkça ortaya koyucu mahiyettedir.

Nitekim, İslâm yasalarının hakim olduğu toplumsal yapı içinde 16. 17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti sınırları içinde yazıya geçirilen yukarıdaki atasözlerinin “Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır.” (Soysal 1971: 55) “Ulu sözünü dinlemeyen uluyu kalır.” (Elçin 1992: 362) “Ulu sözün tutmayın ölüye kalur demişler.” (Elçin 1992: 371) şeklindeki varyantlarında yer alan anlamsal değişme, gerçekte Türk sosyo-kültürel yapısındaki yerleşikliğe ve yasal düzenlemelerin mahiyetindeki değişmelere paraleldir. Bu aynı zamanda atasözlerinin Türk sosyo-kültürel yapısı içinde dinsel kutsallığa benzeyen kutsallıktan dindışına çıkış sürecinin başlayışının da bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Öte yandan, tarihi kaynaklarda yer alan, atasözleri hakkındaki atasözlerinin ikinci bir kısmıysa atasözlerine uyulması halinde elde edilecek ödülleri sıralar ve

⁵ Bu tür bir cezalandırma Anadolu’daki Alevi-Bektaşî tarikatlarında “düşkün olma” adıyla mensup olunan yolun gereklerini, töre veya düsturlarını yerine getirmeyen –Bir anlamda ata sözünü tutmayan- veya yasakları çiğneyen topluluk mensuplarına karşı günümüze kadar uygulana gelmiştir.

⁶ Türk Mitolojisindeki bu değişim ve dönüşümlerle ilgili olarak bkz. (Çobanoğlu 2001).

atasözlerini takibi teşvik eder mahiyettedir. Bu tür atasözlerine örnek olarak Saadet Çağatay'ın (1962), naklettiği "Erkeğin bilgi hazinesi eski söz, 'hürmetli sözler, atasözleri', erkeğin ışığı iki göz." (Er gaznası eski söz, er şurağı eki köz.) ve "İbretli sözün 'atasözünün ne faydası var, duyduğu ile gördüğünü (münasip) zamanını bulup söylemezse; iki gözün ne faydası var, iyi ile kötüyü görünce ayırt edemezse.'" (Eski sözden fayda ne esitken-minen körgendi epin tawup aytmasa, eki közden ne fayda, yahsiminen camandı körgenley ayırıp almasa.) şeklindeki Nogay atasözleri verilebilir.

Aynı şekilde, göreceli olarak daha yakın zamanlarda derlenmiş olmakla birlikte aynı mahiyette olan Altay Türklerine ait "Atanın söylediği söz, altından değerlidir." (Adañnıñ aytkan sözi, altınnañ artık) (Dilek 1996), Azeri Türklerinin, "Atalarsözü muhakeme edilemez.", "Atalarsözünün başı vicdan korkusudur.", "Atalar sözü pazarda satılmaz.", "Mesel güldür söz çiçek." ve "Atalar sözü hikmetir." Çuvaşların "Ulu sözü yerde kalmaz." (Vattisem kalani ahal mar sav.) Kıbrıs Türklerinin, "İhtiyar lâfı yabana atılmaz." Özbek Türklerinin "Makal akıldın kaymagı" veya "Atalarsözü, aklın gözüdür." (Otalarsözi aqlnıñ közi), Türkmenlerin "Atalar sözü, sözlerin özü." (Oy 1972: 430), Kaşkay Türklerinin "Atalar sözü, elimiz gözü" (Rehimî 1998) ve Türkiye Türklerine ait "Atalar sözü evlada mirastır." (Başgöz 1998: 265) "Atasözü aklın kaymagı.", "Ataların bir sözü bin öğüde geçer." ve "Atalar sözü tutan yüce dağları aşar." (Soysal 1971: 55) gibi atasözü hakkındaki atasözlerinde onlara uyulması halinde elde edilecekler sıralanmakta ve teşvik edilmektedir.

Azeri Türklerinin atasözü hakkında kullandığı "Atalarsözünün her biri bir destandır." şeklindeki bir başka atasözünün dediği gibi, atalarımızın iki kelimeyle uzun bir destan hacminde bilgi ve tecrübe aktardığı, her birinde ciltler dolusu kitaplar hacminde düşünce ve duyguları bir araya getiren şekilce küçük manaca derin atasözü ve deyimler Türk dünyası olarak adlandırdığımız, kültür ekolojisinin varlık nedeni olan ve mitolojik devirlerden itibaren yarattığı ve taraflarından yaratıldığı kültürel kodlarının adeta şifreleridir. Bunları çözmeden ve bilmeden Türk dünyası kültür ekolojisine mensup bir metni, bir olayı ve bu dünyaya mensup bir insanın davranış kalıplarını tam anlamıyla anlayabilmek mümkün görünmemektedir. Farklı dinlere mensup olsalar da, farklı coğrafyalarda bin yılı aşan siyasi ayrılıkların varlığına rağmen Türk dünyasına mensup insanların hayata, tabiata ve insana bakışlarını şekillendiren dünya görüşünün mayası ve geleneksel Türk düşünce sisteminin veya halk felsefesinin özünü atasözleri oluşturmaktadır, denilebilir.

Nitekim göreceli olarak Türk dünyasındaki ortak atasözleri içinde tespitlerimize göre (Çobanoğlu 2003) en yaygın olanlarından birisi olmamakla birlikte Musevilik veya Karaylık, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi belli başlı evrensel dinlere inanan Türk topluluklarındaki varlığını tespit ettiğimiz "Din adamının söylediğini yap yaptığını" yapma şeklinde formüle edilen, teori ile pratik arasındaki uyuşmamaya dikkati çeken ve insanları teorik bilgiyi öğrenmeye teşvik eden bir atasözünün paralel metinleri şu şekildedir:

Türkiye Türkleri: Hocanın söylediğini tut/yap, yaptığını yapma.

Öğuznâme: Şimdiki zamanda danişmendün dedügin tut, amma işledügin işleme.

- Osmanlı Türk.:** Ehl-i ilmin sözün tut itdüğün itme.
Ahıska Türkleri: Mollanın dedüğünü de, etduğünü etme.
Balkan Türkleri: Ocanın sülediğini yap, yaptığını yapma.
Bulgaristan Türk.: Hocanın söylediğini tut, yaptığını yapma.
Gagauz Türkleri: Papazın sözünü dinne yaptını yapma.
Karakalpak Türk.: Mollanın aytkanın kıl-da, kılğanın kılma.
Karay Türkleri: Erbinin eytkeninin et- etkenin etme.
Kazak Türkleri: Moldanın istegenin isteme, aytqanın iste.
Kıbrıs Türkleri: Hocanın söylediğini yap, yaptığını yapma.
Kırgız Türkleri: Moldonun aytkanın kıl, kılğanın kılba.
Kırım Tatar-Türk.: Mollanın aytqanını âp, âpğanını âpma.
Kırımçak Türk.: Ribbinin aytmahın kıl, kılmahın kılma.
Kuzey Azerbaycan T.: Hocanın dediğini tut, gittiği yola gitme.
Özbek Türkleri: Domlaniñ/mollanıñ aytqanını qıl, qılğanını qılma.
Türkmen Türkleri: Molanıñ diyenini et de, edenini etme.
Uygur Türkleri: Mollanıñ digini kil, kilginini kilma (Çobanoğlu 2003).

Bu atasözünün, Eski Anadolu Türkçesi dönemine denk düşen *Oğuznâme* gibi tarihi metinlerde “danişmend” şeklinde geçen ifadenin Osmanlı döneminde “ehl-i ilm”e ve Türkiye Türkçesi döneminde “Hocanın söylediğini dinle/tut yaptığını yapma.” şekline dönüştüğü görülmektedir. Aynı atasözünün İslâmiyeti kabul etmiş diğer Türk boylarında da “hoca” karşılığı kullandıkları kelimeye ve şive özelliklerine bağlı olarak “molla”, “mollam”, “mulla”, “molldo”, “domla”, “mollda”ve “oca” şekillerini kullanmaktadırlar. Bu bağlamda asıl dikkat çekici olan aynı atasözünün Museviliği kabul etmiş olan Kırımçak Türklerinin ve Karaylık dinine mensup olan Karay Türklerinin din adamları olan “erbi” ve “ribbi”nin kullanılmasıyla oluşturulmuş olan şekillerle, Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Gagauz Türklerinin “papaz” kelimesini kullanmak suretiyle oluşturdukları şeklin varlığıdır.

Bu atasözünün Kamlık dinini benimsemiş Türk boylarındaki paralelini tespit edemedik ancak Uygur Türklerinde “Mollanıñ agzi duada közi kuymakta.”, Altay Türklerinde “Sanıskan közi sekte, kam gözi kazanda.” (Çobanoğlu 2003) şeklindeki bir başka atasözü örneğinde kamlı biçimlerin de var olduğu görülmektedir. Bu atasözüne anlamca yakın olan Gagauz Türklerindeki “Papaza ne kadar versen doymaz”, ve Çuvaşlar arasındaki “Pup kuşĭ-nührep kuş.”(Papazın gözü, ambarın gözü), (Ceylan 1996) şeklindeki atasözü Kuzey Azerbaycan Türklerinin”Molla aşı gördü Yasini yadından çıkardı.” veya Kırgız Türklerinin “Koconun özü toyso da közü toy-boyt.” (Çobanoğlu 2003) şeklindeki söyleyişlerini çağrıştırmakta, ortak kavramın ve sosyal değerinin varlığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan doğrudan doğruya farklı dine mensup olmak dolayısıyla herhangi bir şekilde etkilenmeyen konularda vereceğimiz iki atasözü örneğinde Türk dünyası atasözlerinin metin, bağlam ve sözeldoku (texture) bakımlarından bütünlüğünün bo- yutları daha açık olarak ortaya çıkmaktadır:

- Türkiye Türkçesi:** Ayağını yorganına göre uzat.
Karahanlı Türk.: Yogurkanda artuk adal köstülse üşiyir.
Kıpçak Türk.: Ayaknı kilümüñge köre kösül.
Altınordu Türk.: Ayagini carkanına köre uzat.
Çağatay Türk.: Korpañga qarab uzutgin oyoq.
E. Anadolu Türk.: Yorganuna göre kösül.
Osmanlı Türk.: Yorganına göre ayağını uzat.
Afganistan Türk.: Boyuña karap ton biç.
Balkan Türk.: Ayagini yorganına eüre uzat.
Başkurt Türk.: Yurganıña karap ayağıñdı huz.
Bulgaristan T.: Kişi yorganına göre uzanmalı.
Çuvaş T.: Tüşekne kura uruna tas.
Dobruca T.: Ayagin carkanına köre uzat.
Deliorman T.: Ayağını döşeeene göre uzat.
Gagauz T.: Uzan yorganına göre.
G. Azer. T.: Ayaqını yorganına uzat.
Hakas T.: Azaaını çoorgan since uzat.
Karay T.: Yorganına köre ayakların uzat.
Kazak T.: Körpeñe karay kösil.
K. Azer. T.: Ayağını yorganına göre uzat.
Kıbrıs T.: Ayağıñı yorganına göre uzat.
Kerkük T.: Yorganıva göre ayağıv uzat.
Kırım Tatar T.: Yorganıña köre ayağıñı uzat.
Karakalpak T.: Körpeñe qarak ayağıñdı uzat.
Kırgız T.: Töşögünö karap butuñdu uzat.
Kaşkay T.: Çeçini gilimine çez uzat.
Kumuk T.: Yuwurğanğa göre ayağıñı uzat.
Nogay T.: Yurkanıña köre ayağıñdı soz.
Özbek T.: Korpañga qarab ayağını uzat.
Tatar T.: Yurganıña karap ayağıñı suz.
Türkmen T.: Ayağıñı yorganıña göre uzat.
Urumlu T.: Yorgana gore ayakını uzat.
Uygur T.: Yotkanga karap put sun.(Çobanoğlu 2003).

Bu atasözünün Dîvanu Lügat'it Türk döneminden günümüze kadar Karahanlı, Kıpçak, Altınordu, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi gibi bütün tarihi devirlerde ve günümüzde Türk dünyasında neredeyse bütününde yer aldığı görülmektedir.

- Türkiye Türk.:** Ağlamayan çocuğa meme vermezler.
Altınordu T.: Cilamagan balaga emçek bermezler.

⁷ Bu atasözünün örneklerini bulamadığımız Ahıska, Yakut, Altay ve Tuva bölgeleriyle ilgili materyal eksikliğimizden hareketle bu bölgelerde de var olabileceğini düşünüyoruz.

- Çağatay T.:** Cığlamağan balaga emçek kayda.
E. Anadolu T.: Oğlan ağlamayınca emçek virilmez.
Osmanlı T.: Oğlan ağlamayınca meme virmezler.
Afganistan T.: Bala iyılavanğança ene emçek salvat.
Ahıska T.: Ağlamayana meme yoxdur.
Altay T.: İğlabagan balaga emçek emispes.
Balkan T.: Ağlamayan çocuga anası meme vermez.
Başkurt T.: İlamagan balaga imsäk birmäyler.
Bulgaristan T.: Alamayan uşaa meme verilmez.
Çuvaş T.: Aça makarmaşar amaşe iltmest.
Deliorman T.: Ağlamayan uşağa möme vêmezler.
Dobruca T.: Cılamayan balaga emşek berilmez.
Gagauz T.: Aalamayan uşaa meme vermezler.
G. Azr. T.: Ağlamayan uşağa süd vermezler.
Hakas T.: İlgaban palaa as pırilbeceñ.
Karaçay T.: Cılamagan gaşha anası emçek salmaz.
Karay T.: Yılamam bala emçek beril'mez.
Kaşkay T.: Ağlamayana süd yoh.
Kazak T.: Cılamagan balaga emşek bermeydi.
K. Azr. T.: Ağlamayan uşağa süd vermezler.
Kerkük T.: Yığlamıyan uşağa emcek vermezler.
Kıbrıs T.: Ağlamayan çocuğa meme yogdur.
Kırgız T.: İylabagan balaga emçek cok.
Kırım Tatar T.: Ağlamayan balaga emçek bermezler.
Kumuk T.: Yılamagan balaga/yaşga emçek bermes.
Nogay T.: Bala yılamasa, anası emşek bermeydi.
Özbek T.: Bala yıglamasa, ana süt bermes.
Tatar T.: Yılamagan balaga emçek bermeyler.
Türkmen T.: Ağlamadık oglana emçek yok.
Tuva T.: İglavaan çaşka emik emzirtpes.
Urumlu T.: Ağlamaan balaa kökü vermiyeler.
Uygur T.: Bala yiglimisa, ana emçek salmas.
Yakut T.: İtaabat oğonu emseh teebetter (Çobanoğlu 2003).

Karahanlı dönemi hariç bütün tarihi devirlerde varlığını tespit ettiğimiz bu atasözü de Türk dünyasının bütün bölgelerinde yer almaktadır. Yukarıda yer verdiğimiz iki örnek atasözü ve daha önce zikrettiğimiz çalışmamızda yer alan yüzlercesi ne anlam ifade etmektedir? Din değiştirmeye ve coğrafi bölgelerin uzaklığından ve ağız özelliklerinden kaynaklanan kelime, ek bazen de aynı anlamda farklı fiil kullanımı bazındaki değişikliklerin ötesinde A. Dundes'in (1964) atasözleri araştırmaları için koyduğu kriterlerden metin, bağlam ve sözeldoku (texture) özelliklerinin tamamına sahip olan bu materyalin bir kültürbilimciye söyleyeceği bir şeyler olmalıdır.

Bunların başında atasözlerinin yapılmasını veya yapılmamasını ön gördüğü davranışlar manzumesi olarak ortak zihniyet gelmektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi içten dışı doğru bir tavır alışı ifadesi olarak ortak zihniyetin, Türk dünyasının ortak kültürel motiflerini ve bunlara bağlı sosyal ve kültürel değerlerin var olduğu zeminin atasözleri bazında ne kadar sağlam bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz Türk dünyası atasözleri içinde yer alan bazı atasözleri taşıdıkları evrensel değerler bakımından dünyadaki bir çok milletin atasözüyle de benzerlik taşıyabilirler. Ancak Türk dünyasının geleneklerini görenekleri ifade eden ve onun ortak duygu ve düşüncelerinin ürünü olup hayat tarzını ifade edenler ortak psikolojik yapının ve ortak ruhun da temelini oluşturmaktadır. Uzun siyasi ve coğrafi ayrılıklardan sonra birbirini tanıma fırsatı bulan bu kardeş toplulukların birbirlerini en iyi tanıyabilecekleri zeminin halk kültürü ve özellikle de atasözleri olduğunu anlaşılmaktadır.

Ayrı lehçeler olan Çuvaşça ve Yakutça'dan sarfı nazar edilirse geriye kalanların birbirlerine dilbilimsel ve semantik yakınlığı ve bizim şimdilik kaydıyla 1000 olarak tespit ettiğimiz ortak atasözünün, deyimler de katıldığında 2500-3000 civarında bir varlığına ulaşması kuvvetle muhtemeldir. Bu miktardaki bir atasözü ve deyiminde 5 ila 6 bin kelimeden aşağı olmayan bir söz varlığını ortaya çıkaracağını tahmin ediyoruz. Kanaatimizce bu söz varlığı gereğince işlendiği takdirde, yakın bir gelecekte bütün Türk boylarının ağızlarının üzerinde oluşabilecek olan ortak ve yüksek Türkçe'nin başlangıç noktası olabilir.

Sonuç olarak, folklorun bir milletin en büyük serveti, ruhu, psikolojisi ve tarihi olduğu gerçeğinden hareketle, Türk dünyası kültür ekolojisinin var oluş temellerinin ortaya konulmasını sağlayacak olan karşılaştırmalı çalışmaların hızlandırılmasının ne kadar elzem olduğu ortaya çıkmaktadır. Dahası, Türk dünyası ibaresinin içi boş bir ifade değil tam tersine binlerce yıllık bir kültür geleneği olarak sosyo-kültürel temel ve değerleriyle hak ettiği yere ve değere kavuşmasının gerekliliğidir.

Kaynaklar

- ATALAY, Besim (1946) *Müeyyiret'ül Ulûm ve Bergamalı Kadri*, İstanbul: İbrahim Horoz Yayınevi.
- BAŞGÖZ, İlhan (1998) "Proverbs About Proverbs or Folk Definition of Proverb", *Turkish Folklore and Oral Literature*, (ed. Kemal Silay), Bloomington: Indiana University Turkish Studies, s.257-266.
- BEN-AMOS, Dan (1998) "European Proverbs", *Proverbium*, 15: 461-469.
- CEYLAN, Emine (1996) *Çuvaş Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1962) "Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten-1961*: 47-51.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2001) "Türk Mitolojisi", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara: AKM Yayınları: 1-85.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002) *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003) *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: AKM Yayınları. (Baskıda).

- DİLEK, İbrahim (1996) "Altay Türklerinin Ata Sözlere", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 1: 107-120.
- DUNDES, Alan (1964) "Texture, Text and Context", **Southern Folklore Quarterly**, 28: 251-265.
- ELÇİN, Şükrü (1992) *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GHEORGHE, Gabriel (1986) *Proverbele românești și proverbele lumii românești, Studiu comparativ*, București: Editura Albatros.
- GORDLEVSKI, V. A (1961) *İz istorii Osmanskoy Posloviçi i Pogovorki, İzbrannue Soçineniya*, T. II. IV. L.H.M.
- GRIGAS, Kazys (1987) *Patarliu Paralels: Lietuviu paraleles su latviu, baltarusiu, rusu, lenku, vokiecu, lotynu, prancuzu, ispanu atitikmanimis*, Vilnius: Lietuvos TSR Mosku Akademija, Ledyka Vaga.
- İZBUL, Yalçın (1982) "Kültür Antropolojisinin Folkloru Bakış Açısı", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, II, Ankara: G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi: 145-153.
- KUUSI, Matti (1985) *Proverbia Septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Paraleles*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatia, FFC 236.
- LAMBERT, W.G (1960) *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford: Clarendon Press.
- MIEDER, Wolfrang (1993) *International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography*, New York: Garland Publishing.
- OY, Aydın (1972) *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- PACZOLAY, Gyula (1987) *A Comparative Dictionary of Hungarian, Estonian, German, English, Finnish, and Latin Proverbs with an appendix of Cheremis and Zyryan*, Veszprém, Hungary: Veszprémi Nyomda.
- PACZOLAY, Gyula (1997) *European Proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese/Euopai Közmondások 55 Nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai, es japan megfelökkel*, Veszprém, Hungary: Veszprémi Nyomda.
- PAŞAYEV, Gazanfer (1998) *Kerkük Türkmen Folkloru*, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- SOYSAL, Ragıp (1971) *Türk Atasözleri*, Ankara: Aynur matbaası.
- Taylor, Archer (1931) *The Proverb*, Cambridge: Mass.
- ÜLGENER, Sabri (1983) *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara: Mayaş Yayınları.